

๒๕. การให้คุณค่าสภาวะธรรมตามเป็นจริง

The Fair Value Based on a Real Situation

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2016

ความสำคัญของบทความ

การเจริญภาวนาหรือการมนสิการกรรมฐานในพระพุทธศาสนานั้น มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้เกิดความรู้เห็นประจักษ์แจ้งตามเป็นจริงของ “ธรรม-สภาวะธรรม-ปรมัตถ์สัจจะ” จนสามารถหาข้อสรุปในเชิงทฤษฎีได้จริง คือ การเกิด (๑) “ปัญญาเห็นธรรม” และ (๒) “ปัญญาตรัสรู้ธรรม” โดยข้อความหลุดพ้นโดยไตรลักษณ์ ด้วยพลังกำลังของ (๑) ฝ่ายสมถภาวนา กับ (๒) ฝ่ายวิปัสสนาภาวนา ที่เรียกว่า “ญาณทัตตนะ” (สมาธิ-สมถะ-ฌาน-ทัตตนะ) กับ “ยถาภูตญาณทัตตนะ” (ปัญญา-วิปัสสนา-ญาณ-สัมมสนะ) กล่าวโดยย่อ นั่นคือ จิตที่สะอาดบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลาย จิตปราศจากนิวรณ์ ทำให้เกิด “ญาณทัตตนะ” ตามมา ที่เกิดจาก “สติสัมปชัญญะ” (สติ-คือ-ทัตตนะ และ สัมปชัญญะ-คือ-ญาณ) นั่นคือ จิตตัวผู้วิปัสสนา ที่แรงกล้าให้เกิดปัญญาเห็นธรรมได้ ที่เรียกว่า “วิชา” คือ ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ และ “อภิปัญญา” คือ ความรู้ยิ่ง ส่งผลให้เกิด “ญาณ” คือ ความรู้ชัด ความหยั่งรู้ ในวิปัสสนาภูมิ ที่เรียกว่า “วิปัสสนาญาณ” (รวมทั้ง ญาณ ๑๖-โสหสญาณ) หมายถึง ปัญญาหยั่งรู้ในวิปัสสนา องค์ความรู้ทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากการเจริญภาวนากรรมฐานนั้น เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ซึ่งเป็นการต่อยอดความรอบรู้จากปัญญา ๒ อย่าง ได้แก่ (๑) สุตมยปัญญา-ปรโตโมสะ กับ (๒) จินตมยปัญญา-โยนิโสมนสิการ ฉะนั้น “ภาวนามยปัญญา” จึงเป็นปัญญาที่เหนือกว่าปัญญาใดๆ ตามคติโลก (เดรัจฉานวิชาจากอนุบาลถึงปริญญาเอก) เพราะเป็นการหยั่งรู้และการหยั่งเห็นที่เกิดจากจิตตสมาธิ (จุดตถฌาน) กับวิปัสสนาญาณ (ญาณทัตตนะวิสุทธิ-มัคคญาณ) นั่นคือ ทั้งสมาธิและปัญญารวมกันพิจารณาสภาวะธรรมจนรู้เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์อย่างเท่าเทียมกัน นั่นคือ (๑) สมภา ๓: สุญญตสมาธิ-อนิมิตตสมาธิ-อัปป์นิหิตสมาธิ กับ (๒) วิโมกข์ ๓: สุญญตวิโมกข์-อนิมิตตวิโมกข์-อัปป์นิหิตวิโมกข์ นั่นเอง.

บทความที่ ๒๕ ประจำปี ๒๕๕๕ – การให้คุณค่าสภาวะธรรมตามเป็นจริง

พระอริยเจ้าทั้งหลายนั้น ย่อมหมั่นเพียรรักษาอารมณ์แห่งกรรมฐาน ให้เกิดความมั่นคงเที่ยงแท้ และดำรงอยู่ในความสงบสุข (อุปสมะ) ปราศจากกิเลสทั้งหลาย (นิโรธะ-อาสวัภษะ) เพื่อให้จิตประกอบด้วยปัญญาที่เห็นธรรมตามเป็นจริง (ธรรมจฺจิติญาณ) และให้เกิดปัญญาตรัสรู้ธรรมตามสภาวะต่างๆ (สัมโพธิญาณ) ที่จิตไปกระทบกับอารมณ์ต่างๆ ที่แวะเวียนเข้ามาในจิตใจหรือจิตวิญญาณในทุกขณะจิต การเข้าถึงความจริง (สัจธรรม) กับความรู้แจ้ง-ความรู้วิเศษ (วิชา) นั้น ย่อมทำให้เกิดภาวการณ์ตรัสรู้ได้ เพราะจิตให้คุณค่าตามความเป็นจริงโดยปรมาตย์ (สัมมาทัสสนะ) คำว่า “ความจริง-สัจธรรม” นั้น ประกอบด้วย (๑) *สมมติสัจจะ-สังขตธรรม-โลกียธรรม* กับ (๒) *ปรมาตสัจจะ-อสังขตธรรม-โลกุตตรธรรม* ผู้ปฏิบัติธรรมต้องเข้าใจอย่างถูกต้องทั้ง ๒ ประการ นั้นเป็นอย่างดี ถ้าพูดภาษาคนไม่รู้เรื่อง และจะไปพูดภาษาธรรมรู้เรื่องได้อย่างไร สมการง่ายๆ เช่นนี้ สำคัญเป็นอย่างยิ่งนัก อย่าประมาทไปมองข้ามความสำคัญของการใช้เหตุผลง่ายๆ (โยนิโสมนสิการ) พื้นฐานดังกล่าวนี้ แต่วิธีคิดพิจารณาความจริงเช่นนี้ (มนสิการกรรมฐาน) กลับกลายเป็นพื้นฐานอย่างยิ่งขาดในกระบวนการพัฒนาความคิดในขั้นสูง ผู้ด้อยปัญญาที่ขาดทักษะการพัฒนาวิธีคิดภายในตน (จินตามยปัญญา) จึงให้ความสำคัญของคุณค่าที่ผิดไป (ทิฏฐิ-มิจฉาทิฏฐิ) เห็นเหตุปัจจัยของสภาวะธรรมภายนอกสำคัญกว่าภายใน คือ “จิตของตน-จิตตามสภาพ” (จิตวิญญาณ) ฉะนั้น ระบบให้คุณค่าจึงผิดพลาดจากความเป็นจริงตาม “กฎธรรมชาติ” เพราะจิตแห่งกิเลสของตน (มโนสังยุตนา) ทำหน้าที่เข้าไปปรุงแต่งด้วยความไม่รู้จริงแห่งวิชา-โมหะ (อริยสัจ ๔-อัทธา ๓-อหิปัจจยา ๑) นั่นคือ “อวิชา ๔-อวิชา ๘” หรือไม่เกิดปัญญาเห็นไตรลักษณ์ (สัมมตญาณ) แม้จะเจริญภาวนาอยู่ก็ตาม เพราะเริ่มต้นจากสิ่งที่ผิด (ทุจฺริต ๓-มโนทุจฺริต ๓-วิปฺลส ๔: สัญญาวิปฺลส-จิตตวิปฺลส-ทิฏฐิวิปฺลส แล้วตามด้วยอาการอีก ๔ อย่าง) ได้แก่ (๑) *วิปฺลสในสิ่งที่ไม่เที่ยง* ว่าเที่ยง (๒) *วิปฺลสในสิ่งที่เป็นทุกข์* ว่าเป็นสุข (๓) *วิปฺลสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน* ว่าเป็นตัวตน (๔) *วิปฺลสในสิ่งที่ไม่งาม* ว่างาม และยังทำให้เกิดความลำเอียงไม่ใช่ฐานะตามมา นั่นคือ “อคติ ๔” ตามมา ได้แก่ (๑) *ฉันทาคติ*-ลำเอียงเพราะชอบ (๒) *โทสาคติ*-ลำเอียงเพราะชัง (๓) *โมหาคติ*-ลำเอียงเพราะหลง พลาดผิดเพราะเขลา (๔) *ภยาคติ*-ลำเอียงเพราะกลัว ซึ่งประกอบด้วย “อภุคฺค ๓” (โลภะ-โทสะ-โมหะ) ฉะนั้น จิตภาพที่ดำรงอยู่จึงประกอบด้วย “อุปกิเลส ๑๖” เต็มอัตราศึก หมายถึง ธรรมเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก (๑. *อภิชณาวิสมโลภะ*-คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลภไม่สมควร ๒. *พยาบาท*-คิดร้ายเขา ๓. *โกธะ*-ความโกรธ ๔. *อุปนาหะ*-ความผูก ๕. *มักขะ*-ความลบหลู่คุณท่าน ๖. *ปลาสะ*-ความตีเสมอ ๗. *อิสสา*-ความริษยา ๘. *มัจฉริยะ*-ความตระหนี่ ๙. *มายา*-มารยา ๑๐. *สาถะยะ*-ความโอ้อวดหลอกเขา ๑๑. *ถัมภะ*-ความหวัศคือ ๑๒. *สาร์หมะ*-ความแข่งดี ๑๓. *มานะ*-ความถือตัว ๑๔. *อติมานะ*-ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา ๑๕. *มทะ*-ความมัวเมา ๑๖. *ปมาทะ*-ความประมาทเลินเล่อ อาจเรียกว่า “ธรรมเครื่องประกอบของคนชั่ว” ก็ได้) นั่นคือ ถึงพร้อมความชั่วได้ทุกขณะจิต

เช่นกัน ถึงคิดดีได้ ก็มีแต่ความชั่วเข้าครอบงำ ดูเหมือนว่า ตนกำลังทำความดี แต่ที่ไหนกลับกลายเป็นความชั่วไปหมดโดยไม่รู้ตัวอย่างเท่าทัน (พื้นจิตตสันดาน) คือ ไม่ประกอบด้วย “สติสัมปชัญญะ” (ปัญญาและเหตุผล) ในการใช้ปัญญาและเหตุผลอย่างถูกวิธี (โยนิโสมนสิการ)

ในการใช้ปัญญาและเหตุผลอย่างถูกวิธีนั้น มีคุณค่าเหมาะสมทั้งทางโลกกับทางธรรม เพราะตั้งอยู่กับความเป็นจริงว่า จะเลือกทำตามหรือปฏิเสธข้อเท็จจริงนั้น คำว่า “ทำตามข้อเท็จจริง” คือ มีปัญญาเห็นธรรมโดยชอบธรรมตามกฎธรรมชาติ (อริยมรรค) ส่วนคำว่า “ปฏิเสธข้อเท็จจริง” คือ จิตประกอบด้วย “อวิชชา” อยู่ใต้การบังคับของกิเลสทั้งหลาย ไม่มีเหตุผล ไม่มีปัญญา ไม่รู้สึกตัวว่าผิดหรือถูก จึงหาประโยชน์อันควรไม่ได้เลย จึงพบแต่ความวินาศ ความเดือดร้อน ความฉิบหาย อยู่ตลอดเวลา เพราะจิตด้วยคุณภาพเป็นตัวชักนำให้ดำเนินไป คือ ตกอยู่ในกระแสโลกธรรมแบบสุกๆ ดิบๆ สลับกันไป ไม่ได้ดีสักอย่างเดียว ผู้คิดจึงควรอยู่ร่วมกับผู้คิดดีๆ อยู่เป็นกลุ่มเป็นสังคมาเดียวกันด้วย “กรุณาคุณ” เพราะมีปัญญา นั่นคือ “กัลยาณมิตรตา” หมายถึง การคบหาผู้เป็นกัลยาณมิตรหรือมิตรแท้ด้วยการคิดเป็น (โยนิโสมนสิการ) จึงทำให้ดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาท (อัปมาทะ) ฉะนั้น ธรรม ๓ อย่าง เป็นยอดธรรมที่สำคัญมาก ที่ทำให้เห็นอาณาจักรแห่งธรรมได้ ได้แก่ (๑) กัลยาณมิตรตา (๒) โยนิโสมนสิการ (๓) อัปมาทะ ถ้าจัดเรียงลำดับให้ดีแล้ว ก็คือ “ไตรสิกขา-สิกขา ๓” นั่นเอง (๑) ศีล-อธิศีลสิกขา (๒) สมာธิ-อธิจิตตสมာธิ และ (๓) ปัญญา-อธิปัญญาสิกขา หรือ “อริยมรรคมีองค์ ๘” ซึ่งดำเนินไปตาม “หลักมัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นแก่นธรรมอย่างแท้จริงในพระพุทธศาสนา ดังนั้น คนส่วนใหญ่คิดเอาเองว่าตนเข้าใจดีมาก แต่กลับไม่มีปัญญาอะไรแสดงผลจริงในชีวิตได้ จึงล้มเหลวกันเป็นส่วนใหญ่ เพราะทำไม่จริง จึงให้คุณค่าผิดๆ ตามกระแสสังคมาที่วิบัติกันเป็นคณะทั้งสังคมา ประการสำคัญ มักคิดว่า “ตนเองทำดีทำถูกต้องหมดทุกอย่าง” อีกต่างหาก

คุณค่าทางคติโลกหรือโลกียะนั้น ไม่มีอะไรถูกต้องที่สุด เพราะไม่ใช่ความจริงโดยปรมาตย์ (ปรมาตย์จะ) มันเป็นเรื่องมนุษย์พากันปรุงแต่งขึ้นเพื่อมาหลอกกันให้มกมายไปตามๆ กัน (โมหะ-อวิชชา) ทำให้จิตขาดสติสัมปชัญญะ (ประมาท-ปมาทะ) ไม่สามารถเปิดรับความดีได้ ไม่ยอมรับบุญกุศลใหม่ๆ ให้เข้ามาในชีวิต มีแต่ความเศร้าหมอง ความขุ่นมัว ความเป็นอกุศลจิตตลอดเวลา ที่หนักๆ มากขึ้น ก็นิยมประมาทพระรัตนตรัย เพราะไม่มีปัญญาเห็นธรรม (ธรรมจักขุ) หรือไม่มีปัญญาเห็นสภาวะธรรม (ปรมาตย์จะ) ไม่เข้าใจถึง (๑) การถือศีล-ทำความดี (๒) เจริญทำสมาธิ-ทำจิตใจสะอาดบริสุทธิ์ และ (๓) เจริญปัญญา-พิจารณาธรรมตามเป็นจริง เมื่อปัญญาไม่องงามโดยธรรม แล้วจะเห็นหนทางในการดับทุกข์ได้อย่างไรกัน ก็คงมีแต่ทุกข์มากยิ่งขึ้น ทับถมกองทับกันสะสมมากยิ่งขึ้นไป (พอกพูนด้วยกิเลส) สิ่งที่ยิ่งร้ายกว่านั้น คือ มักเห็นการปฏิบัติธรรมเป็นสิ่งไร้ค่า หาประโยชน์ไม่ได้แบบพวกจิตมีแต่อกุศล (ราคะ-โทสะ-โมหะ) วันเวลาผ่านไป ก็คิดได้แค่นี้ ไม่ได้ดีกว่านี้ แล้วจะหาความเจริญได้อย่างไร ไปเห็นวิบากอานิสงส์ผลบุญของผู้อื่นเกิดขึ้น ก็ว่าตนรู้เหมือนกันแต่ขอยังไม่ทำทำนั้นเอง ให้คอยดูก็แล้วกัน ไม่รู้จะคอยดูจนถึงชาติไหน ตรงประเด็นนี้ ก็ตัวใครตัวมันก็แล้วกัน คือ ปล่อยตามยถากรรมของแต่ละคน ให้พิจารณาสภาวะธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นกับจิตของตนอย่างถูกต้องด้วยเหตุผล อย่างถูกวิธีด้วยอุบายวิธีที่ประกอบด้วย

ปัญญา ด้วยความฉลาดที่ประเสริฐแห่งอริยมรรค ก็ให้พิจารณาจิตของตนเองให้เป็นอารมณ์แห่งกรรมฐาน (เจริญภาวนา-มนสิการกรรมฐาน) ได้แก่ (๑) พิจารณากาย (ลมหายใจเข้าออก) เรียกว่า “**กายนุปัสสนา-สติปัฏฐาน**” โดยสรุปว่า กายสักว่ากาย ไม่ใช่ตัวตน-อนัตตานุปัสสนา (๒) พิจารณาความรู้สึก (เวทนา) เรียกว่า “**เวทนานุปัสสนา-สติปัฏฐาน**” โดยสรุปว่า เวทนาสักว่าเวทนา ไม่ใช่ตัวตน-อนัตตานุปัสสนา (๓) พิจารณาจิต (อารมณ์ของสภาวะแห่งจิต) เรียกว่า “**จิตตานุปัสสนา-สติปัฏฐาน**” โดยสรุปว่า จิตสักว่าจิต ไม่ใช่ตัวตน-อนัตตานุปัสสนา และ (๔) พิจารณาธรรม (เหตุการณ์แห่งสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น-เรื่องราว) เรียกว่า “**ธัมมานุปัสสนา-สติปัฏฐาน**” โดยสรุปว่า ธรรมสักว่าธรรม ไม่ใช่ตัวตน-อนัตตานุปัสสนา โดยรวมเรียกว่า “**สติปัฏฐาน ๔**” นั่นเอง รู้แล้วก็ยังไม่ทำ มันก็ไม่เกิดอานิสงส์บารมีประโยชน์แต่ประการใด ก็เป็นพวกลิงฟังธรรมกันไปแค่นั้นเอง พวกลิงฟังธรรมก็มีแต่จิตเป็นอกุศลมูล ได้แก่ **โลภะ-โทสะ-โมหะ** หรือพวกจิตวอกวนประกอบด้วยกิเลสยึดถือพิสดาร ได้แก่ **ตัณหา-ทิฏฐิ-มานะ** (ปัจจุธรรม ๓) กล่าวโดยสรุป ก็ตกอยู่ในวังวนของวัฏฏะ ได้แก่ กิเลส-กรรม-วิบาก ที่สพรหคด้วยสังกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ “**โศกะ-ปริทเว-ทุกข-โทมนัส-อุปายาส**” ที่เรียกว่า “**กามาวจรภูมิ ๑๑**” เพราะจิตยังไม่เป็นสมาธิยังไม่ได้ฌาน นั่นเอง เพราะไม่คิดจะเจริญสมาธิภาวนาใดๆ ทั้งสิ้น ทั้งที่มนุษย์ทุกคนสามารถกำหนดได้ทุกขณะลมหายใจเข้าออก แต่ก็หายใจทิ้งไปเปล่าๆ ไม่เห็นคุณค่าแม้แต่วัตถุของตนเอง เหตุทั้งหมดนี้ คือ “**ความประมาท-ปมาทะ**” (ความหลงมกมาย-เลินเลอะ) เนื่องด้วย ความไม่รู้จริงในอริยมรรค (อวิชชา ๔-อวิชชา ๘) นั่นคือ **อริยสัจ ๔-อัทธา ๓-อหังการจิต ๑** ตามลำดับ ทำให้ไม่เกิดปัญญาเห็นสภาวะธรรม (นามรูป) แห่งไตรลักษณ์ (สัมมสนญาณ-สัมมาทัสสนะ-ธรรมจิติ) ได้แก่ **อนิจจตา-ทุกขตา-อนัตตตา** ดังนี้

แต่อย่างไรก็ตาม ปัญญาไม่เห็นไตรลักษณ์ทำให้ปัญญาด้านเหตุผลมีดบอดดับสนิท คิดอะไรไม่ออก เลยไปยึดเอา “**ตัณหา-ทิฏฐิ-มานะ**” มาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจ ยึดเอาความคิดของตนเองเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ขัดแย้งกับความจริงตาม “**กฏธรรมชาติ**” (ธรรมนิยาม ๓) ปฏิเสธผลานิสงส์แห่งพระรัตนตรัยอย่างสิ้นเชิง สุดท้ายก็ถึงที่ผลประโยชน์แห่งตนเป็นหลัก ซึ่งไม่แตกต่างจากพวกสัตว์เดรัจฉานที่หากินเลี้ยงชีวิตในแต่ละวัน คนที่เป็นคนแต่มีจิตใจเป็นสัตว์นั้น เป็นเรื่องที่น่ากลัว ไม่ควรคบหาเป็นกัลยาณมิตร เพราะจะทำให้ภพภูมิของชีวิตตกต่ำและมัวหมอง ไม่เปิดใจรับความดีหรือกุศลมูลได้ พวกจิตเสียเหล่านี้ ไม่สามารถทำงานที่ยิ่งใหญ่สำเร็จได้ มักคิดว่าทำช่วยยอมได้เงินมากกว่า ไม่เชื่อว่ามีคนดีที่มีเมตตาจริง ปฏิเสธความดีและกุศลกรรม ไม่เชื่อความดี ส่งผลดีแก่ผู้ทำดีได้ คิดว่ามีเงินมากๆ ก็ค่อยมีความดี เพราะคนส่วนใหญ่ยอมรับเงินคือ สังคมก็ชั่ว ตนเองก็ใฝ่ต่ำ ไม่แสวงหาสิ่งทีประเสริฐเติมแต่งชีวิตของตนให้งดงามไปบุลย์ยิ่งขึ้นไป เป็นพวกบัณฑิตตกต่ำแล้วใฝ่ชั่ว เพราะไร้สติปัญญาแห่งพุทธะ ฉะนั้น ความเสื่อมศรัทธาในพระรัตนตรัยทำให้เห็นสภาวะธรรมไม่ตรงตามความจริง ใฝ่ชั่วมากกว่าใฝ่ดี แม้จะเจอสิ่งดีๆ ก็ไม่สามารถปรับตัวอยู่กับความดีเหล่านั้นได้ เพราะกิเลสปิดกั้นความดีเหล่านั้นไม่ให้มีโอกาสเข้าถึงได้เลย คิดและพิจารณาให้ถี่ มันเกิดขึ้นได้จริงในชีวิตเราทุกวัน ถ้าจิตไม่ได้ยกระดับคุณค่าอย่างถูกต้อง (สัมมัตตะ ๑๐-อเสขธรรม) มีปัญญาที่ใช้อย่างผิดๆ ไม่ชอบธรรม (มิจฉัตตะ ๑๐) ความวิบัติยอมเกิดขึ้นในชีวิต สุดท้ายก็ถึงโทษสังคมและวาสนาของ

ตนเอง คุณถูกตากแห้งตน (ไม่สันโดษ) ไม่มีความพอใจกับฐานะแห่งชีวิตที่เป็นอยู่ เตื่อร้อนกายและใจ ไม่เป็นสุข มีแต่ *ไฟวราคะ-ไฟโทสะ-ไฟโมหะ* (อัคริ ๓: กิเลสที่เปรียบเหมือนไฟ เพราะเผาผลาญจิตใจให้เราร้อนและแผ่พร่าไป) สุขเผาจิตใจให้อ่อนแรง หมดกำลังใจต่อสู้กับปัญหาต่างๆ อย่างถูกต้อง มีแต่คิดว่าทำชั่วย่อมน่าได้ตีสมประโยชน์แห่งตน แม้จะเรียนสูงก็ไร้ค่า เป็นคนไร้ค่า อายหมาเปล่านั้น เพราะหมาอาจมีคุณธรรมสูงกว่าคน สัตว์เครื่องนุ่งห่มไม่ค่อยคิดชั่วกับคนอื่น ๆ โดยเฉพาะคนที่มิพระคุณต่อมัน คนบางคนชอบเนรคุณผู้มีพระคุณต่อตน ที่ให้ที่อยู่ อาหาร และยา จนถึงความสะอาดต่างๆ และคนพวกนี้ก็จะประสบความสำเร็จในชีวิตได้อย่างไร มีโอกาสโง่งก็โง่ง โง่งวันยังค่ำเพราะคิดทำชั่วได้ดี นั่นเอง

ดังนั้น เรื่องการให้คุณค่าเป็นเรื่องสำคัญ และเป็นประเด็นการใช้ปัญญาขั้นสูงของผู้เป็นสัตบุรุษ การใช้เหตุผลจึงเป็นเรื่องสัตว์ที่ประเสริฐ ที่จิตต้องประกอบด้วยฉันทสมาธิด้วยสติสัมปชัญญะทำหน้าที่พิจารณาสภาพธรรมหรือเรื่องราวต่างๆ ในชีวิต นั่นคือ มี *กายภาวนา-สีลภาวนา-จิตตภาวนา-และปัญญาภาวนา* (ภาวนา ๔) ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายจึงไม่ควรมองข้ามการเจริญภาวนาอันเป็นกิจสำคัญของชีวิต จนถึงช่วงวาระสุดท้ายของชีวิตก็ต้องอยู่ในภาวนากรรมฐาน ตอนจะขาดใจตายเงินก็ช่วยอะไรไม่ได้หรอก จิตที่ประเสริฐประกอบด้วยปัญญาเท่านั้น จะเป็นสิ่งที่เหลืออยู่กับตัวคนที่แท้จริงของเรา อย่าไปหลงศรัทธาพวกนักบวชจอมปลอมในพระศาสนา ที่พยายามยัดยัดเป็นสรณะแทนพระรัตนตรัย เพราะสุดท้ายของการตรัสรู้คือ “อนัตตานุปัสสนา-ยถาภูตญาณทัสสนะ” หมายถึง การเห็นความว่างเปล่าตามเป็นจริง ความไม่มีอะไรต้องไปยึดมั่นถือมั่นอีกเลย เองนี้เป็นเรื่องพูดง่ายทำได้ยากมาก ต้องอาศัยปัญญาอันยิ่งถึงจะเข้าถึงได้จริง ปัญญาหาอัน ปัญญาเครื่องจาง (“วิชาทางโลก-เครื่องจางวิชา” คือ วิชาที่ไม่สามารถดับทุกข์แห่งชีวิต ได้จริง) ไม่สามารถเข้าถึงความจริงได้หรอก อยู่ใน “ภูมิแห่งสังสารทุกข์” (ทุกข์) ต่อไปเรื่อยๆ พระอริยเจ้าทั้งหลายไม่ได้เตื่อร้อนอะไรด้วยหรอก เพราะมันเป็นเรื่องกรรมของสัตว์โลก (โลกของหมู่มสัตว์) ที่ต้องเป็นไปตาม “กฎแห่งกรรม” และ “กฎกัมมัสสกตา” (กรรมของสัตว์) ฉะนั้น ผู้ที่จะเห็นธรรมในขั้นนี้ ต้องประกอบด้วยเหตุผลแห่งปัญญาเท่านั้น มีจิตที่ขัดเกลาหลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลายในทุกขณะจิต (อุปกิเลส ๑๖) มันไม่มีเวลาใดที่กิเลสจะว่างที่จะไม่แวมมาโจมตีจิตของมนุษย์เลย พระพุทธเจ้าจึงให้พวกเราสำรวจอินทรีย์ทั้งหลายในทุกขณะจิต (สังวร ๕: *ปาฏิโมกขสังวร-สติสังวร-ญาณสังวร-ขันติสังวร-วิริยสังวร*) เพื่อคุม “สติสัมปชัญญะ” ให้มั่นคงตามเป็นจริง (สติปฏิฐาน ๔) หรือกล่าวโดยนัยรวมแล้วนั้น ก็ให้พวกเราทั้งหลายเจริญ “โพธิปักขิยธรรม ๓๗-อภิญญาเทสิตธรรม ๓๗” (รวมกับ โลกุตตรธรรม ๘: มรรค ๔-ผล ๔-นิพพาน ๑ เรียกว่า “โลกุตตรธรรม ๔๖”) ได้แก่ *สติปฏิฐาน ๔-สัมมัปปธาน ๔-อิทธิบาท ๔-อินทรีย์ ๕-พละ ๕-โพชฌงค์ ๗-มรรคมรรค ๘* นั่นเอง เพื่อการเข้าถึงกระแสแห่งอริยมรรค เพราะฉะนั้น การเข้าถึงแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น จึงเป็นข้อคิดข้อปฏิบัติที่สำคัญยิ่งในการปฏิบัติธรรมในพระธรรมวินัยนี้.

